

RÁKÓCZI ÁLLAMÁNAK GAZDASÁGI PROBLÉMÁI

Bánkúti Imre

a történettudomány kandidátusa

A bécsi abszolutizmus elleni szervezkedés vezetői a háború megívásában két döntő tényezővel számoltak: 1. jelentős külső pénzsegéllyel és a francia-bajor csapatok behatolásával; 2. rövid időtartammal.

Rákóczi szerint: „Azt reméltem, hogy seregem egyesülhet a bajor választófejedelem seregével, és az ország beleegyezésével ezt a fejedelmet emelhetem Magyarország trónjára.” A terv az 1701-1703 közötti nemzetközi konstelláción alapult, és talán túlértékelt az esetleges francia-bajor segítséget.

A valóság ezt az elképzelést egy év alatt gyökeresen módosította. Rákóczinak rá kellett jönnie, hogy nem számíthat a háborút döntően befolyásoló mértékű külső segítségre, vagyis a függetlenségi háborút a hazai erőforrásokra kellett alapoznia. Már 1703-ban megkezdődött a szívszűkítő munka, hogy összeegyeztessék az ország elmaradott, pusztult gazdasági struktúráját, az ipar és polgárság hiányát, az állami terhek csökkentését (is) remélő parasztság várakozását, a nemesség ragaszkodását adómentességéhez, szemben a hadsereg és az állam rohamosan növekvő anyagi és pénzbeli szükségletének kielégítésével. Rákóczi erőfeszítései ennek az ellentmondás-szövevénynek a feloldására irányultak, miközben egyszerre kellett hadműveleteket folytatnia, reguláris hadsereget szerveznie, politikai és diplomáciai irányítást végeznie, s mindehhez pénzforrásokat találnia.

A fejlett országokban természetes adózás azonban Magyarországon nem volt lehetsé-

ges: a gazdasági elmaradottság, a háborúk és a kíméletlen központi adópolitika (a felkelés fő kiváltó oka) pénzhiányt idézett elő. Rákóczi véleménye: „Az ezüstpénznek ez a nagy rikasága már a háború kezdetén a rézpénz bevezetésére kényszerített, azért, hogy ne legyen kénytelen adót követelni a néptől, amely saját lovával és fegyverével szolgált, és önként adott élelmiszert.” Rákóczi is, mint kortársai, adón a központilag kivett *pénzadózást* értette. Valójában *adónak minősül minden szolgáltatás, formájától függetlenül, melyet a lakosság vagy nagyobb csoportja ellentételezés nélkül rendszeresen teljesít az államnak.*

Tehát adózás volt a hadak (egyáltalán nem önkéntes) ellátása, kvártélyoztatása, a szekerezés, sáncásás, mundérvarrás, a portális gyalogok kiállítását – ez volt az *az alapvető szolgáltatás, amely nyolc éven át a hadsereg működését biztosította.*

A felkelők már az országot elborító első hullámban a lakosság készleteiből egészítették ki loállományukat, felszerelésüket, ruházatukat. Erdélyben a kurucok birtokában az 1704. évi összeírásakor lévő kb. 10 ezer ló nagyobb részét valószínűleg így szereztek. De már az „adómentes” években is kisebb-nagyobb pénzüsségeket szedett mind a hadsereg, mind a nemesi vármegye a parasztságtól és városoktól.

Az állam azonban nem tudott működni rendszeres pénzbevétel nélkül, főleg a hadsereg fegyelmének és szervezettségének javítása követelte ezt meg. A készpénzszük-

ségletet Rákóczi rézpénzkibocsátással vélte kielégíteni és a pénzadózást elkerülni.

A rézpénz valójában szükségpénz volt, azaz belső kényszerkölcson felvétele, nem is volt teljes funkciójú fizetőeszköz: csak a katonaság zsoldjára és a belső áruforgalom céljára szolgált. Előállítására 1704 elején kezdődött, majd Rákóczi felhatalmazást kért a megyéktől és városoktól 2 millió forint veretésére. Történetében a fordulat 1704 őszén következett be, amikor a rövid háború illúzióvá vált, tehát újabb 2 millió forint kibocsátása következett, majd verése ellenőrzés nélkül folyt, még 1706-ban is – csak Körmöcbányán – 2 millió forintnyit készítettek. Már a kortársak sem tudták előállított összmenyiségét: a becslések 6-15 millió forintot adnak meg.

A következmény: gyors inflálódás, drágulás, a termelés visszaesése, az áruforgalom megszűnése, társadalmi feszültség, később bányászstrájkok. A jelenséget szubjektív okokkal magyarázták (kereskedők ügyeskedése, hamispénz-verés), s értékének védelmére már 1704-től se szeri, se száma az eredménytelen voluntarista rendelkezéseknek (limitációk, áruelkobzások, stb.).

A rézpénz tehát nem oldotta meg a konföderáció pénzügyi gondjait. 1706 januárjában a miskolci szenátusi ülés javasolta is az (ezüst)pénzadózás bevezetését, de ezt Rákóczi elutasította: „...akármilyen megvetettnek lássék is a rézpénz, sőt, akármilyen megvetett valóban, még három évig kisegíthet minket, és ha a háború tovább tart, majd akkor folyamodhatunk adókhoz. Így legalább megvan az az előnyünk, hogy nem lázítjuk föl már most a nép szellemét az elkerülhetetlen végrehajtásokkal és zaklatásokkal...” Ez a halogató (sőt hibás) taktika a konföderáció vezetőinek attól való félelmét tükrözte, hogy a negyedik éve tartó háborúban már kimerült lakosság elégedetlensége robbanáshoz vezethet.

A nagyszombati béketárgyalások kudarca után a háború folytatódott, s a rozsnyói szená-

tusi ülés (1706. december–1707. január) meg is tette az első tétova lépést a pénzadóztatás felé: 1,5 millió forintot vetett ki, de ezt természetbeniekben követelte (marha, bőr, gyapjú stb.).

A döntő elhatározás a rézpénz és az adózás ügyében az ónodi országgyűlésen született meg (1707. június).

A rézpénzt 60 %-kal devalválták (kivéve a helyi piaci forgalomban még elfogadott egy polturást), s csak 2,2 millió forintértékűt hagytak forgalomban. Szakirodalmunk bizonytalan a devalválás valós mértékében, a kibocsátott összmenyiségtől függően ez lehetett 60-85 %. Johann Gottfried Hellenbach, a bányák főadminisztrátora szerint a rézpénz fémértéke ekkor már nagyobb volt névértékénél (még az egy polturásé is!) A devalvált rézpénzt teljes értékű fizetőeszközzé nyilvánították (zálogos birtokok kiváltására is), a nemesség nagy elégedetlenségére. (VII–VIII. tc.).

Társadalmi-politikai hatásában sokkal jelentősebb volt a VI. tc.: a katonaság ellátásán felül „minnyájan egyen-egyen, senkit ki nem vévén, két millió pénzbeli segítségadást rendeltünk közöttünk országunkban kiszedetni”. Ez azonban csak az adóalap reális felmérésével és az adózók körének kiterjesztésével volt remélhető. Így került sor a dikális (rováson alapuló) szisztéma bevezetésére. Minden vagyontárgyat, jószágot, gabona és borkészletet, pénzbevételt 30 forint értékű dika (rovás) egységekbe soroltak. Minden 16. életévét betöltött személy is egy dikát képezett, kivéve a nemeseket, egyháziakat és katonáskodókat.

Kétséges, hogy az összeírók két hónap alatt megközelítő pontossággal fel tudták-e mérni a mintegy 100 ezer km² terület gazdasági állapotát. A fenntartások jogosságát bizonyítja, hogy az 1707 decemberében tartott kassai gyűlés az összeírt 800 ezer dikaszámot megemelte, és 1 019 640 dikát véglegesített. Több megyéét jelentősen növelték,

például Zemplénét 33, Gömörét és Liptóét 50 %-kal, indokként a megyék közti aránysítás (proportio) szerepelt. Az egyes társadalmi rétegek rovásszámainak megállapításánál is felmerültek meggondolkoztató tények. 1708 márciusában Rákóczi is személyesen megjelent Zemplén megye közgyűlésén, ahol kiderült, hogy az ő, valamint az alispán és Klobusiczky Ferenc főispán (egyben a Gazdasági Tanács elnöke) birtokain az összeírók „elnéző” felmérést végeztek. (A nemesség dikái megállapításánál saját bevallásukat kellett alapul venni.) A gyűlésen városellenes rendi nemesi szemlélet érvényesült: a városok dikaszámát ugyanis átlag mintegy 200 %-kal megemelték. Néhány kirívó példa: Kassa 1248 = 8000, Eperjes 1955 = 10 000, Selmecbánya 2031 = 12 000 stb.

A véglegesített dikaszámok megoszlása: nemesség 18,2 %, parasztság 71 %, városok 10,8 % A parasztok 2, a nemesek és városok 3 forintot fizettek rovásonként. A fejedelem és Bercsényi részére megajánlott 270 000 forint udvartartási költség a parasztokat és a városokat terhelte (utóbbiakat még a 83 085 forint kvártélymegváltás is). A parasztságot és a nemességet terhelte a nyári hadellátás, viszont a téli kvártélyozás és szekerezés egyedül a parasztságra hárult. A nemesség 100 rovás után egy lóval vagy 30 forinttal volt megterhelve, a portális gyalogokat a parasztság, a lovas zsoldosokat a nemesség állította ki.

Kétségtelen tehát, hogy a terhek egy részét átcsoportosították a nemességre, de teljes közteherviselésről aligha beszélhetünk. Ilyen nagy horderejű változtatásra az időpont nem volt alkalmas: az ország egyharmadán, háborús viszonyok és súlyos gazdasági válság közepette ez nem is volt lehetséges.

Az új szisztéma elsődleges célja készpénzbevétel előteremtése lett volna. E téren Rákóczi (túlságosan is) optimista volt: „... az elmúlt napokban az ónodi gyűlés végzése

szerént a nemes vármegye követjeit összehívaván Kassára, és ugyanott az ország fundussát elvégezvén fejrőpénzül, reménljük, hadakozásunkat állandóképen folytathatjuk” (1708. február 3.). De később meglepődött volna, ha a nemesség pénzadójának kétharmadát, a parasztokénak pedig felét kapja meg ezüstpénzben. Még ez sem valósult meg, a megyék a kivetett pénzadót általában marhával teljesítették. Máramaros megye például 1708 márciusában 300, a tiszántúli kerület 44 ezer forint helyett 2707 ökröt adott.

Rákóczi és Bercsényi levelezése 1708 tavaszán-nyarán tele van a pénzadó szedésének kudarcával, az erőszakos behajtás miatt a parasztság elkeseredettségével. Rákóczi Bercsényinek: „... mely kevés haszna légyen az executiónak, az mely hatod-heted napig is dorbézol a falukban, szélteben vágatja vele marháját a szegénység, de csak nem adja meg quantumát, úgy, hogy egy egész héti executió után is 36 forintnál nem szedhetett többet egy executor...” A karhatalom hat hét alatt Bártfa városától is csak a pénzadó töredékét tudta kiszedni (1708. március 30.). A következőmények is jelentkeztek: „... csak az executió héritül is szökött már el 50 gazda jobbágyom (ti. Lengyelországba) a munkácsi jószágból, csak egy éjjel: s elhiszem, Kegyelmednek is érkezik ilyen híre Ungvárrúl.” Máramaros mentegetődzik: az adóval való késedelem oka nem a hanyagság, „hanem az szegénységnek tehetetlensége miatt vagyon, mert annyira jutottak már szegény lakosaink, hogy meg nem adhatván quantumikat, executioval mennek tiszteink és merő tyrannusi formában füstre köttetvén a lakosokat, félholtan bocsátattják el, mégis semmit sem vehetnek rajtok”. (1708. április 2.).

A dikális adózás tehát nem hozta meg a várt eredményt, a közteherviselés megvalósítása is erősen kétséges, a behajtási módszerek pedig az egész társadalom elkeseredettségét váltották ki. A trencsényi csata (1708. augusztus 3.) után az adóztatható terület je-

lentősen csökkent, terjedt a pestis, menekültek árasztották el a megmaradt megyéket, megszűnt a francia segélypénz folyósítása is, ráadásul 1709-ben igen rossz termés volt. Mindez jelezte, hogy *az ország gazdasági teljesítőképessége a végéhez ért, s megkezdődött a függetlenségi háború gazdasági agóniája.*

A sárospataki országgyűlés (1708. december) kisebb, de így is irreális mértékű adót rótt ki a hadélelmezésen felül: a vezetők tiszteletdíjával 800 ezer forintot és 12 ezer hajdú kiállítását. 1710-ben pedig már csak a Gazdasági Tanács vetett ki 100 ezer forintot, és a konföderáció vezető tisztviselői és főtisztjei egyénileg ajánlottak fel 215 150 forintot, a megyék pedig a nemesség részéről 10 ezer, a parasztság részéről 31 ezer forintot ígértek. Rákóczi ekkor már csak annyi pénzt remélt, amivel az idegen zsoldosokat kifizetheti. (De az adó teljesítése szinte teljesen marhával történt.) A hadsereg romjait 1710 novemberében a maradék megyék parasztságára kvártélyozták be, s felhatalmazták, hogy minden porció után fizetéként egy tallért szedjen. A behajtási módszerek tovább keményedtek, egyre több falu futott el az adószedők elől, de már Rákóczi sem kímélte őket. 1709. április 9-én ezt írta Bercsényinek: „... az executoroknak meg kell parancsolni: ne csak a házakban keressék a szegény embert, de az erdőben is, és vegyenek, az hol találnak.” Az északkeleti megyékben és a Partiumban a szegénység éhezett, mogyorófabarka- és tengericsutka-kenyeret evett.

Végül maga Bercsényi írta le a keserű valóságot: a nemzeti függetlenségi célt kítűző felkelés a gazdasági tényezők kényszere következtében a kirótt terhek és a beszédési módszerek terén ugyanoda jutott, ahol a felkelést kiváltó abszolutizmus tartott.

Az adón kívüli bevételek nem pótolhatták az adózást. Köztük a legjelentősebbek a *kickstári* jövedelmek (fiskális és lefoglalt birtokok, harmincadok, dézsma, bányászat,

pénzverés, stb.) voltak. Az ónodi országgyűlésen a fejedelmi propozíció „az ország nagyhirű, de kevéshasznú fundusi” hozamát 495 475 forintra tette. Értéke a katonai helyzettől függött, s nem is tisztán pénzben folyt be, 1708-tól pedig töredékére esett vissza.

Bár a kortársak szerint Rákóczi jövedelmének jelentős része az alsó-magyarországi bányák hozamán alapuló *pénzverésből* származott, a valóság egészen más volt. A bányák felszínhez közeli telérjeit ekkorra már kitermelték, a mélyebbre hatoló művelés pedig előidézte a tárnák elvizesedését, s az alapanyag önköltsége meghaladta a belőle vert pénz értékét. Bercsényi 1708. április 23-án közölte Rákóczival: „... a pénzverés, Fölséges Uram, igenis abban marad, mert annak nincs haszna.” Sőt a külföldi kereskedők már előzőleg is az ezüstforintot 28, az aranyat 20 %-kal alacsonyabb értékben fogadták csak el. Védekezésül a kuruc pénzverdek változatlan nemesfém tartalommal állították továbbra is elő a királyi pénzeket.

Egyetlen tisztán készpénzbevétel a francia segély volt, a háború alatt összesen 877 227,72 tallér. Bár csak töredékét adta a háború költségeinek, mégis jelentős volt, mert külföldi hadfelszerelés vásárlására és a diplomácia költségeire tudták felhasználni.

Érthető, hogy Rákóczi állandóan az ország növelésére sürgette XIV. Lajost, de eredménytelenül.

Az égető pénzhiányon nem sokat segítettek a *kölcsönök* sem. Mivel nem volt tökéletes hazai polgárság, a külföldi kölcsön pedig politikai okok miatt volt lehetetlen, így Rákóczi csak birtokosoktól, városoktól, egyházi intézményektől tudott nem nagy összegekhez jutni: Esterházy Antal, Károlyi Sándor, Vay Ádám; a nyitrai káptalantól 7000, a kassai Orsolya-rendi apácáktól 6000, Debrecentől 1709-1710-ben 66 ezer forintot vett fel. A visszafizetés gyakran nem pénzben, hanem sókiutalással, zálogbirtokkal történt. Néha kényszerkölcsönről volt szó: Károlyi Sándor

1707-ben katonai beszállással fenyegetőzve 20 ezer forintot kért a bányavárosoktól. A városok egyébként a kölcsönbe adott összeget maguk is kölcsönök felvételével fedezték. A legnagyobb kölcsönző maga a fejedelem volt, bár nem készpénzben: 1707-ben 28 ezer forint ára gabonát, 1708-ban 1000 hordó tokaji bort adott közkiadásokra.

A hosszabb idő alatt befolyó jövedelmi forrásokat *berbe adták*, vagyis kölcsönt vettek fel azok lekötésével; így pl. a fiskális birtokokat: a szitnyai uradalmat 1707-ben 4000, a csábrágit 2000 forintban, a lévai uradalmat 1708-1709-ben Bottyán János árendálta 5000 forintban. A kecskeméti harmincadot 1708. május 1-től Karácsony Sándor görög kereskedő bérelte évi 4000 körmöci aranyért, majd társulva Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztossal, 1710 nyaratól az alföldi harmincadokat 48 ezer forintért.

Mivel a hazai ipar nem volt képes a hadsereg szükségleteit kielégíteni, s Rákóczi tökehiány miatt csak szerény fejlesztést tudott elérni (főleg a fegyverjavítás, bombakészítés, ágyúöntés terén), az import (fegyver, fegyveralkatrész, posztó, lópor, salétrom, stb.) nélkülözhetetlen volt a hadsereg felszereléséhez. A konföderáció állama azonban pénzzel csak részben tudott fizetni (főleg a francia segítyből), tehát gazdasági tevékenységében a *cserekereskedelem* létfontosságú szerepet kapott. Három főiránya volt: örökös tartományok, Bécs (posztó – szarvasmarha), Szilézia, Lengyelország (fegyver, posztó – bor és réz), Törökország (abaposztó – réz). Fő exportcikk a szarvasmarha. Valamint a Szomolnokon bányászott réz és a hegyaljai bor. A cserekereskedelem bonyolításában kiemelkedő szerepe volt Johann Gottfried Hellenbach főadminisztrátornak, Rákóczi legjobb gazdasági szakemberének. Tevékenysége sajnos mindmáig feltáratlan. A kereskedelemnek ez a formája azonban nem volt előnyös. Nehéz volt cserepartnert találni; a külföldi kereskedők, kihasználva a

magyar fél kényszerhelyzetét, kedvezményeket követeltek (cserearányok megállapítása, harmincadmentesség, ingyen fuvar, stb.). Ráadásul a szarvasmarha ára igen alacsony volt ezekben az években.

A konföderált állam szerény jövedelmének hatékony felhasználását a kuruc hadsereg két hiányossága is csökkentette. Vezetői a császári haderő minőségi fölényét kényszerűségből létszámnöveléssel ellensúlyozták, ez viszont siettetette a gazdasági erőforrások kimerülését, éppúgy, mint a szervezeten gazdálkodó, központi hadellátó apparátus hiánya, valamint a pazarlás, párhuzamos kiadások, visszaélések. Mindez Bercsényit arra a talán túlzó önkritikus megállapításra indította: nekünk tíz regiment kerül annyiba, mint a császárnak huszonöt.

Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy *hosszantartó háború folytatására az ország gazdasági teljesítőképessége elégtelen volt*. Ezt az ellentmondást még inkább mélyítette, hogy az ország a háború egész folyamata alatt hadszíntér is volt, s ez tartósan károsított mindenféle termelőtevékenységet. Ezt még fokozta a konföderáció vezetése által többször alkalmazott felperzselt föld taktikája, például 1705-ben Herbeville, 1706-ban Rautin serege ellen. Emlékirataiban a fejedelem lényegében objektíven mutatja be a gazdasági tényezők szerepét: „Bárki ítél majd ezek alapján a magyar ügyekről, a háború szerencsés kezdetét az ellenség túlzott elővigyázatának tulajdonítja, annak haladását a rosszul ellátott és még rosszabbul védett helyőrségeknek és váraknak, s végül szerencsétlen kimenetelét a nemzet tudatlanságának, tapasztalatlanságának, annak, hogy hiányzott a fegyver és a pénz, tehát a háború idegzete, a pestisnek és annak, hogy a francia udvartól kapott segély nagyon szerény volt.”

Úgy véljük, hogy Rákóczi szívós diplomáciai tevékenységét, hogy a magyar függetlenségi háborút nemzetközi jogilag elismertesse, szövetségeket és támogatókat

szerezzen, annak a feloldhatatlan ellentmondásnak az ellensúlyozása is inspirálta, amely az ország gazdasági teljesítőképessége és a háború szükségletei között fennállt.

Kulcsszavak: *II. Rákóczi Ferenc, közteherviselés, pénzdózás, természetbeni adózás, cserekereskedelem, rézpénzverés, belső kényszerkölcsön*

IRODALOM

Áldásy Antal (1895): *Az 1707. évi ónodi országgyűlés története*. Budapest

Balogh István (1935): *Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi felkelés alatt*. Debrecen

Bánkúti Imre (1991): *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711)*. Budapest (Részletes bibliográfiával)

Bánkúti Imre (2002): A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai. In: Czigány István (szerk.): *Az államiság megőrzése*. Budapest, 65-97.

Heckenast Gusztáv (1959): *Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban*. Budapest

Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.) (1973): *Rákóczi Tükör*. 1-2. Budapest

Köpeczi Béla (1966): *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Budapest

N. Kiss István (1980): Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. In: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi tanulmányok*. Budapest, 87-112.

Péchy Antal (1967): *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*. Sajtó alá rendezte Kosáry Domokos III. 1-2. Budapest

Rákóczi Ferenc (1979): *Vallomások. Emlékiratok*. Ford. Szepes Erika – Vas István. Budapest

Takács János (1941): *Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában*. Zalaegerszeg

Thaly Kálmán (szerk.) (1873-1889): *Archivum Rákócziánium*. I. oszt. Had- és belügy. I-X. Pest-Budapest

